

HAARDRACHT ALS BEELDTAAL.

Harrie Leyten

Door de tijden heen heeft de mens een fascinatie gehad voor zijn haar. Het haar van de vrouw is beschreven als een van haar natuurlijke juwelen. Haar wekt erotische gevoelens op en moest daarom volgens de apostel Paulus bedekt worden, een voorschrift dat ook in de Islam bestaat. Soms is aan haar uitzonderlijke kracht toegeschreven, getuige het Bijbels verhaal van Samson. Haardracht bepaalt ten dele de identiteit van de drager: punk kapsels en dreadlocks; bij Neonazi's is juist het kaalgeschoren hoofd een teken van herkenning. Een kaalgeschoren kruin bij monniken was een teken van onthechting aan de boze aarde. Het kaalscheren van vrouwen die met de vijand hadden geheuld, was een teken van publieke schande.

Bij veel volken in Afrika wordt het haar gezien als een van de elementen waarin mens en dier van elkaar verschillen. Een dier kan zijn haar niet verzorgen zoals een mens dat doet. Zoogdieren zijn bedekt door haar, een mens is kaal op enkele kleine plekken na. Daarvan is het hoofd het meest zichtbare en belangrijkste. Onverzorgd hoofdhaar wordt gezien als een teken van wildheid en een gebrek aan innerlijke beschaving. Mensen die geestelijk gestoord zijn, verzorgen hun haar niet. Bij de Ashanti (Ghana) verzorgen priesters (*akomfo*) van de heiligdommen hun haar niet. Ook de Ashanti beulen (*abrofo*) die vroeger misdadigers terechtstelden, moesten hun haar laten groeien. Bij de dood van een dierbare verzorgt de nabestaande zijn/haar haar niet, als teken van een verstoorde balans in het leven. Onverzorgd haar is dan een teken van rouw.

Daarentegen wordt verzorgd haar beschouwd als een uitstraling van een nobele inborst (zoals bij de Luba van Congo). Het is een bron van bewondering. De verzorging van het haar, zeker van de ingewikkelde kapsels waarom vele Afrikaanse volken bekend staan, is een uren, soms dagen durend proces, waarbij kapster en cliënt in nauw, bijna intiem contact staan met elkaar. Overal wordt de verzorging van het haar toevertrouwd aan naaste familieleden of een goede vriendin. Het stugge Afrikaanse haar laat zich goed modelleren. Haar kan in vlechten gekamd worden en in strengen rond het hoofd, als een omlijsting van het gezicht, gedragen worden. Dezelfde strengen kunnen ook vrijstaand boven het hoofd worden gevormd, als strak uitstekende 'stokjes' of als een vlechtwerk weer met elkaar verbonden. Helaas is weinig bekend over de geschiedenis van de vele haarstijlen in Afrika. Pas toen Europese reizigers hun observaties gingen opschrijven, werd iets over haardracht duidelijk. Uit de vele maskers en beelden die in de negentiende eeuw in westerse verzamelingen terecht zijn gekomen, kunnen wij opmaken welke kapsels in een bepaalde periode 'mode' zijn geweest. Over de reden voor hun ontstaan of over hun religieuze of maatschappelijke betekenis tasten wij helaas vaak in het duister. Dat kapsels van oudsher belangrijk zijn geweest in de Afrikaanse cultuur, blijkt ook uit de talrijke afbeeldingen van vrouwen met bijzondere kapsels, die lepels, drinkbekers en kommen versieren. Ook komen in geheel Afrika fraai bewerkte haarkammen en haarpinnen voor, de meeste in hout, maar sommige in been en ivoor.

Haar heeft de eigenschap lang na het overlijden intact te blijven. Wanneer een Afrikaan in het buitenland sterft en het is niet mogelijk om het lichaam naar het moederland terug te brengen voor de begrafenis, wordt haar afgeknipt en naar het ouderlijke huis gebracht. In het haar blijft de ziel van de overledene bewaard. De Bembe (Congo) plaatsen haar en nagels van een

overledene in een antropomorf beeldje. Op deze wijze blijft de overledene aanwezig. Juist daarom leeft de angst dat kwaadwillenden haar proberen te ontvreemden en te gebruiken voor onheilbrengende magische praktijken. Andersom, haar van een invloedrijk iemand kan na zijn of haar overlijden bewaard worden in een amulet en aangewend worden tegen ziekte. Deze gewoonte bestaat o.a. bij de Teke en Yaka. Deze amulet wordt *mpungu* genoemd.

Bij de Yoruba van Nigeria bestaat een sterke hiërarchische ordening: *Oludumare* is de Scheppergod en hoofd van de kosmos. Iedere stad kent een hoofdman of koning, de *Alafin* iedere 'compound' of familiehuis kent zijn hoofd, de familieoudste. Zo ziet de mens zijn eigen hoofd als de leider van het lichaam en al zijn functies. Vanuit het hoofd wordt het lichaam aangestuurd. Iemand's succes in het leven, maar ook zijn mislukking, wordt bepaald door zijn hoofd. De Yoruba kennen daarom een heiligdom (*ile ori*, letterlijk huis (*ile*) voor het hoofd (*ori*), bestaande uit een kleine mand of doos, vervaardigd van leer en kaurischelpen) ter verering van het Hoofd, de spirituele kracht in zijn leven. De Yoruba kennen een innerlijk hoofd (*ibori*) en een uiterlijk, zichtbaar hoofd (*ori*). Vóór zijn geboorte in het *hiervoormals* bezoekt de mens het atelier van de pottenbakker Ajalam Opin. Deze heeft een rij (*ori inu*) innerlijke hoofden klaar staan waaruit het individu een keuze maakt. Ieder hoofd in de rij is verschillend, maar ze hebben allemaal de kracht (*ase*) van *Oludumare*, de Scheppergod, (dat wil zeggen: de kracht om het leven te leven, soms ook wel ziel genoemd) én de persoonlijke levensbestemming (*ipin*) van het individu dat geboren gaat worden. Voor de Yoruba is het hoofdhaar uitermate belangrijk, omdat het zijn *ibori* bedekt en beschermt. Uit respect voor zijn *ibori*, het goddelijke principe van zijn menszijn, zal een Yoruba zijn of haar hoofdhaar steeds zorgvuldig behandelen. Dit blijkt ondermeer uit de grote diversiteit aan kapsels in beelden en maskers van de Yoruba.

Deze zorg voor het haar kent ook uitzonderingen. Bij de Fanti van Ghana wordt een kind dat geboren wordt na twee miskramen van de moeder verwaarloosd. Het kreeg vroeger de naam *mensah* (derde kind). Dit gebeurde met opzet en uit liefde. De angst dat ook dit kind zal overlijden, maakt dat de moeder (op advies van haar familie) het kind niet baadt, zijn haar niet knipt en in vieze kleren laat lopen. De moeder maakt het kind op deze manier onaantrekkelijk voor de dood.

Tweelingbeeldjes Ere Ibeji Yoruba

Bij de Yoruba van Nigeria staan tweelingen (*ere ibeji*) in hoog aanzien. Omdat hun gezondheid over het algemeen kwetsbaarder is dan die van eenlingen, moeten zij hun haar lang dragen. Pas na enkele jaren wordt hun lange haar voor het eerst geknipt, in een speciale ceremonie. Beelden van tweelingen vertonen altijd een goed verzorgd en hoog opgestoken kapsel. Hun lange haar wordt gezien als een voorbode van welvaart en rijkdom in hun later leven.

Haardrachten vertellen in veel geval iets over de status van het individu: weduwen dragen andere kapsels dan ongehuwde meisjes. Maasai krijgers bevestigen leeuwenmanen aan hun kapsels om hun imago van onoverwinnelijkheid te illustreren. Maasai meisjes daarentegen versieren hun kapsels met uiterst vrouwelijke hebbedingetjes, zoals kraaltjes,

muntjes, spiegelgltjes en bewegende aluminium plaatjes.

Luba hoofdsteen uit Congo. Laat populaire vrouwen haarstijl zien in de figuren rond 1920 (Foto Afrika museum Tervuren)

De Luba, Hema en andere volken hebben kapsels tot echte kunstwerken gemaakt. Beroemd is het kapsel dat de bijnaam *cascade* (waterval) kreeg, omdat het, gesteund door een rotan frame, als een waterval van het hoofd lijkt te stromen.

Om de complexe kapsels in stand te kunnen houden zijn vooral in Centraal, Oostelijk en Zuidelijk Afrika hoofdsteunen gemaakt, die een grote diversiteit in ontwerp en uitvoering vertonen: van geometrische patronen tot uiterst geraffineerde uitbeeldingen van menselijke figuren.

Twee uithang haarborden, traditioneler geschilderd Links en rechts met foto's

In de moderne urbane samenleving is het kappen tot een vak geworden. Uithangborden aan de voordeur tonen welke kapsels binnen kunnen worden gemaakt. Wie de kappersborden bestudeert die in de afgelopen veertig jaar zijn gemaakt in de grote steden van Afrika, ziet welke 'haarstijlen' achtereenvolgens populair zijn geweest en welke prominente persoonlijkheden op het wereldtoneel in een bepaalde periode actief waren. Daaronder: President Kennedy, President Clinton, Martin Luther King, James Brown en uiteraard de eigen politieke leiders. Maar kapsels werden ook vernoemd naar de opening van een nieuwe brug, de landing op de maan, een recente staatsgreep en het nationale voetbal elftal.

Traditionele kapperszaak langs de weg in West Afrika

LITERATUUR:

- Afrika Museum: *Haar in de hoofdrol*. Berg en Dal, Afrika Museum. 1986
- Arnoldi, Mary Jo & Christine Kraemer Mueller: *Crowning Achievements: African Arts of Dressing the Head*. UCLA, Fowler Museum of Cultural History. 1995
- Frehn, B. & T.Krings: *Afrikanische Frisuren. Symbolik und Formenvielfalt traditioneller und moderner Haartrachten im westafrikanischen Sahel und Sudan*. Keulen. Dumont Buchverlag. 1986
- Lawal, Babatunde: *Ori: the Significance of the Head in Yoruba Sculpture*. In: *The Journal of Anthropological Research*, vol.41, no.1, 1985, pp. 91-103
- Philips, Ruth B.: *Representing Woman. Sande Masquerades of the Mende of Sierra Leone*. UCLA Fowler Museum of Cultural History. 1995
- Sieber, Roy & Frank Herreman: *Hair in African Art and Culture*. The Museum for African Art, New York. Prestel, Munich. 2000